

Dorota Szczepanowicz

Turystyka religijna elementem turystyki kulturowej na przykładzie wyjazdów polskich grup turystycznych do Ziemi Świętej

Słowa kluczowe: turystyka religijna, wyjazdy turystyczne Polaków do Ziemi Świętej, atrakcyjność turystyczna Ziemi Świętej/Izraela

Streszczenie: Artykuł stanowi próbę systematycznego opisanie turystyki religijnej polskich grup do Ziemi Świętej oraz ukazania kulturowych aspektów tej grupy wypraw. Na polskim rynku turystycznym z roku na rok wzrasta liczba organizatorów wyjazdów do Ziemi Świętej/Izraela/Palestyny. W ostatnich latach obserwuje się bardzo wyraźny wzrost nie tylko zainteresowaniem tym kierunkiem, ale także poszerzenie różnorodności programów proponowanych turystom. Przez lata na rynku dominowały wyjazdy o charakterze pielgrzymkowym, w ostatnim czasie zauważa się wzrost wyjazdów typowo turystycznych, opartych nie tylko na zwiedzaniu „najważniejszych miejsc”, ale także na korzystaniu z innych atrakcji tego miejsca jakim są m.in. morza i pogoda. Każdemu rodzajowi wyjazdu do Izraela/Palestyny towarzyszy aspekt turystyki kulturowej. Ten ciekawy z uwagi na krajowy popyt temat nie był dotychczas szczegółowo analizowany w fachowej literaturze, stąd podjęta w niniejszym tekście próba systematyzacji może być punktem wyjścia do szerszej zakrojonej analizy tego wycinka wyjazdowej turystyki pielgrzymkowej i religijnej Polaków.

Wstęp

Zainteresowanie Polaków wyjazdami do Ziemi Świętej obserwowano od wieków. Dowodem na to są liczne pamiętniki, wspomnienia opisujące tego rodzaju podróże. O masowości wyjazdów można jednak mówić dopiero po roku 1990, ponieważ wtedy zaczęły powstawać wprawdzie biura pielgrzymkowe, a następnie także świeckie biura podróży oferujące wyjazdy turystyczne do Ziemi Świętej. Na zwiększenie się zainteresowaniem tego typu wyjazdami istotny wpływ miał szereg czynników politycznych, takich jak umożliwienie Polakom wyjazdów za granicę, zniesienie wizyjazdowych do Izraela, zwiększenie poczucia bezpieczeństwa oraz czynniki społeczne i ekonomiczne: większe zainteresowanie podróżami oraz relatywnie szybki wzrost zamożności Polaków.

Na polskim rynku turystycznym działają zarówno operatorzy konfesyjni (katolicy, powiązani instytucjonalnie z podmiotami kościelnymi), jak i świeckie biura podróży. Ci pierwsi oferują wyjazdy do Ziemi Świętej o charakterze religijnym i poznawczym, z kolei podmioty drugiej grupy: o charakterze poznawczym bądź wypoczynkowym.

Co rozumie się pod pojęciem „turystyka religijna”? Pojawiło się ono w okresie międzywojennym, kiedy to m.in. A. Grünthal (1934) oraz S. Leszczycki (1937) zauważyli, że do miejscowości związanych z kultem religijnym przybywają nie tylko pielgrzymi, ale również turyści w celach poznawczych i wypoczynkowych. Zjawisko to zaczęto nazywać „turystyką pielgrzymkową” albo „turystyką religijną”, czasami „turystyką religijno-pielgrzymkową” [Jackowski 2009, s. 235].

Po zakończeniu II wojny światowej nastąpił proces zubożenia religijnego, który przybrał szczególnie masowe rozmiary zwłaszcza w Europie Zachodniej. Coraz mniej odnotowywano tradycyjnych form aktywności pielgrzymkowych, natomiast częściej pojawiały się podróże do tradycyjnych miejsc kultu religijnego mające charakter pozareligijny. Taki stan rzeczy spowodował prawie natychmiastowe nazwanie tego zjawiska, łączącego elementy świeckie i duchowe, „turystyką religijną”. Rozwarstwienie ofert zaakceptowali nie tylko potencjalni uczestnicy wyjazdów, ale i sam Kościół, który w tej formie uprawiania turystyki stopniowo zaczął dostrzegać nowe możliwości, a w jej uczestnikach nowy, odmienny krąg adresatów swojej działalności duszpasterskiej. W polskiej

refleksji na temat turystyki kulturowej (do której bez wątplenia należy zaliczyć zarówno pielgrzymowanie, jak i ukierunkowaną poznawczo turystykę religijną) od kilku lat osiągany jest w coraz większym zakresie konsens polegający na zaliczeniu pielgrzymek jako specyficznego (i najstarszego) rodzaju wypraw do turystyki religijnej w sensie szerszym [Mikos v. Rohrscheidt 2010, s. 168-172; Jackowski 2010, s. 25, s.30-31]. W takiej klasyfikacji ukierunkowane poznawczo i nie zawierające elementu osobistego przeżycia religijnego (lub zawierające go tylko jako motyw drugorzędny) „podróże kulturowo-religijne” [Mikos v. Rohrscheidt 2010, s. 171]; lub – w innym, węższym ujęciu – podróże odbywane z motywów „religijno-poznawczych”, a więc nie wyłącznie z chęci nawiedzenia miejsca świętego [Jackowski 2010, s. 28-29] są zaliczane do (kulturowej) turystyki religijnej obok wypraw posiadających charakter pielgrzymek. Różnice w motywacji podejmującego swoją podróż pielgrzymka i turysty wybierającego się do miejsc kultu religijnego szerzej analizuje A. Maron [2010, s.71-75].

Nie wszystkie środowiska kościelne, naukowe i zajmujące się organizowaniem pielgrzymek oraz wyjazdów turystycznych zaakceptowały nowe określenie: „turystyka religijna”. Choć nazwa ta weszła do codziennego słownika, niektórzy z operatorów, a przede wszystkim administratorzy obiektów religijnych nadal używają tylko terminu „pielgrzymka”, inni stosują go zamiennie z pojęciem „turystyki religijnej”.

Choć w ostatnich latach zauważa się rozwój badań naukowych dotyczących turystyki religijnej, wciąż brakuje bardziej szczegółowych opracowań dotyczących kulturowych aspektów wyjazdów Polaków do międzynarodowych ośrodków kultu. Poniższy artykuł ma w założeniu autorki tę lukę wypełnić i być punktem wyjścia do szerszej dyskusji naukowej na temat wyjazdów do Ziemi Świętej.

1. Turystyka religijna do Ziemi Świętej

Pod pojęciem turystyki religijnej do Ziemi Świętej, rozumiany jest wyjazd do Izraela i części Autonomii Palestyńskiej, choć takie określenie terytorialne jest dużym uproszczeniem.

Ziemia Święta jest obszarem nietypowym, zwłaszcza Jerozolima, gdzie trzy największe monoteistyczne religie: chrześcijaństwo¹, judaizm² i islam³ mają swoje święte miejsca. I nie tylko one, ale również inne wspólnoty religijne, np. bahaści.

Od wieków wyznawcy trzech wielkich religii przybywali do Ziemi Świętej, zarówno z powodów religijnych, jak i poznawczych. Już w okresie pierwszych wieków chrześcijaństwa znane są pamiątki pielgrzymów, opisujące szczegółowo miejsca kultu oraz przeżycia ich autorów, związane z wyjazdem i pobytem w Ziemi Świętej [Staniecki 1990, s. 213n]. Jednak nie tylko pamiątki ale również malarstwo, poezja i muzyka oddają przeżycia i uczucia ludzi związane ze spotkaniem z miejscami świętymi.

Ziemia Święta jest miejscem, do którego stale przyjeżdżają ludzie z całego świata, różnych wyznań a także niewierzący, by podziwiać wyjątkowość tego niewielkiego skrawka ziemi. Rokrocznie miliony turystów przybywają tu zarówno po to, aby poczuć charakterystyczny i wyjątkowy klimat starej Jerozolimy, odwiedzić święte miejsca, znane im z opisów biblijnych, ale także, aby się w nich pomodlić. Są jednak i tacy, którzy przyjeżdżają jedynie w celach turystycznych i wypoczynkowych: obok obejrzenia miejsc, które traktują jako typowe atrakcje turystyczne pragną więc na przykład zażyć kąpieli w trzech morzach:

---

¹ Bazylika Grobu Bożego na terenie, której znajdują się Golgota – miejsce ukrzyżowania, a także Grób Boży, gdzie według tradycji złożono ciało ukrzyżowanego Jezusa. To miejsce jest najważniejszym miejscem pielgrzymkowych dla chrześcijan na całym świecie.

² Ściana Płaczu, zwana inaczej Ścianą lub Murem Zachodnim, według tradycji to jedyny fragment pozostałości po Świątyni Jerozolimskiej. Najważniejsze miejsce pielgrzymkowe dla Żydów.

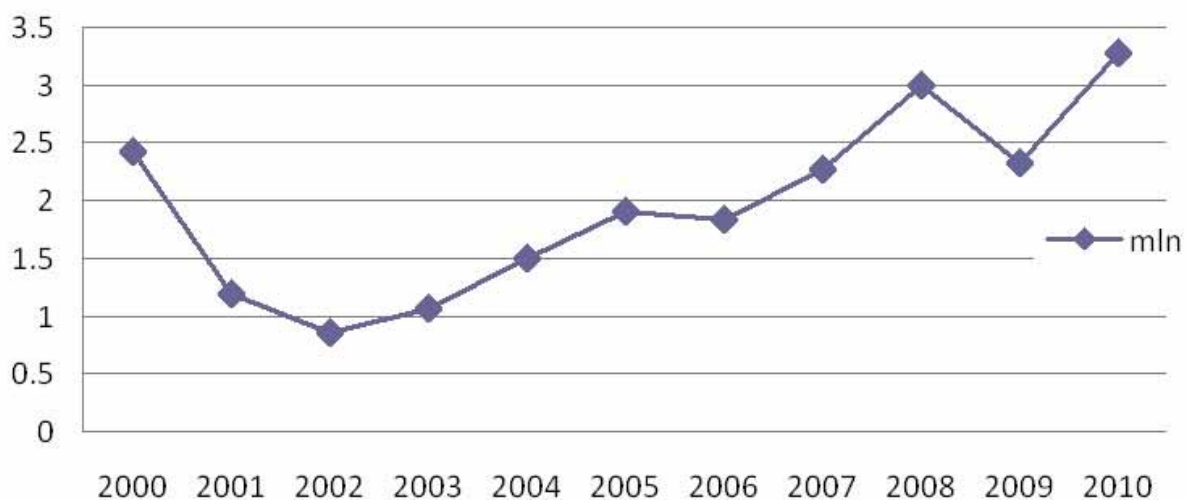
³ Jerozolima jest trzecim co do ważności świętym miastem muzułmanów. Szczególny znaczenie ma meczet Al-Aksa i Kopała Skały.

Śródziemnym, Martwym, Czerwonym, podziwiać bujną przyrodę Galilei albo/i surowość Pustyni Judzkiej czy Pustyni Negew.

Na wykresie nr 1 przedstawiono liczbę turystów przybyłych drogą lotniczą do Izraela w latach 2000-2009. W tym okresie na skalę tego zjawiska, zarówno w kierunku jego zwiększenia, jak i redukcji wpłynął szereg wydarzeń mających miejsce w samym Izraelu, jak i o skali ogólnoświatowej. I tak w jubileuszowym roku 2000 Ziemię Świętą odwiedził m.in. papież Jan Paweł II. Fakt, ten, szeroko relacjonowany w mediach światowych, na pewno przyczynił się do popularyzacji wyjazdów osób religijnych (i zapewne nie tylko ich) do tej destynacji, w tym oczywiście także Polaków. Natomiast z drugiej strony, począwszy od pierwszego półrocza 2000 r., negatywny wpływ na skalę ruchu pielgrzymkowego i turystycznego wywarł wybuch kolejnego konfliktu palestyńsko-izraelskiego, zwanego II Intifadą.

W kolejnych dwóch latach, ze względu na trwanie konfliktu i brak bezpieczeństwa, ruch turystyczny na omawianym obszarze znacznie osłabł. Nadzieję na polepszenie sytuacji przyniosło porozumienie z 2003 r. zawarte między stronami konfliktu. Choć nadal nie było całkowitej stabilizacji i w dalszym ciągu dochodziło do ataków samobójczych, sytuacja ruchu turystycznego poprawiała się z miesiąca na miesiąc.

Kolejny spadek przyjazdów do Izraela zanotowano w 2006 r., zwłaszcza w drugiej połowie tego roku, w związku z wojną libańsko-izraelską. Podczas jej trwania ruch turystyczny został nawet niemal całkowicie wstrzymany. Natomiast w latach 2007 i 2008 liczba odwiedzających Ziemię Świętą znacznie wzrosła. Przyczynami tego było pewne uspokojenie sytuacji politycznej na tym obszarze, ale także m.in. spadek wartości dolara, co sprawiło, że przyjazd do Izraela znalazł się w zasięgu możliwości ludzi mniej zamożnych w licznych krajach, w tym w Polsce. W 2009 r. odnotowano kolejny spadek przyływu turystów. Jego powodami były z jednej strony konflikt w Strefie Gazy (grudzień 2008 r. - styczeń 2009 r.) oraz ogólnoświatowy kryzys gospodarczy, trwający od lata 2008 i szczególnie mocno odczuwalny w roku następnym.

Wykres1. Liczba turystów w Izraelu w latach 2000-2010.

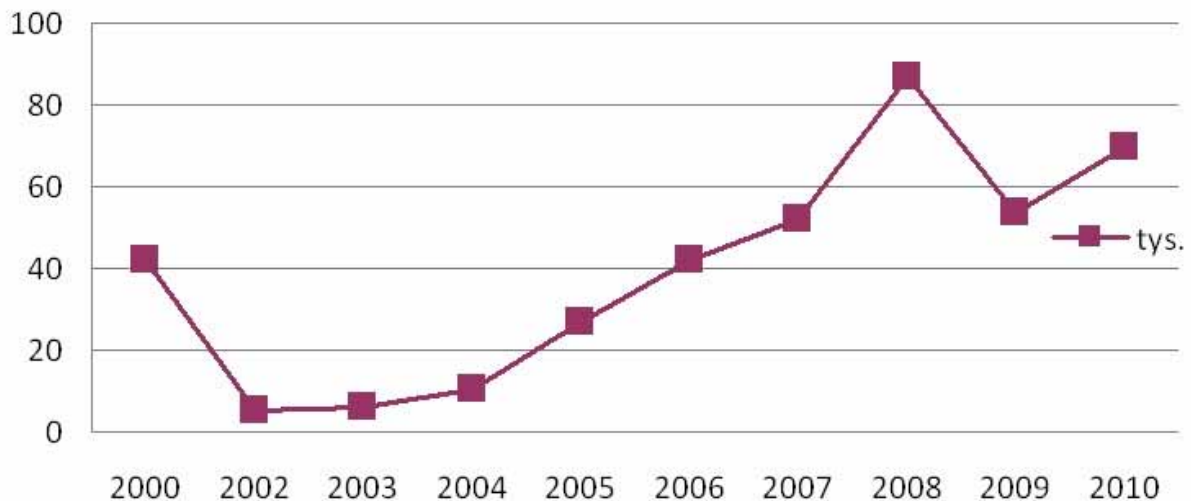
Opracowanie własne na podstawie danych ze strony www1.cbs.gov.il

2. Zróżnicowanie oferty turystyki religijnej do Ziemi Świętej polskich biur podróży.

Polacy są żywo zainteresowani Ziemią Świętą. Wykres nr 2 przedstawia liczbę turystów z Polski przybyłych drogą lotniczą do Izraela w 2000 r. oraz w latach 2006-2009. Rok 2000 określono jako rekordowy pod względem ilości pielgrzymów i turystów z Polski. W latach 2001-2004 zanotowano mniejszy ruch turystyczny i pielgrzymkowy, spowodowany

konfliktem palestyńsko-izraelskim. Lecz rok 2006, pomimo krótkiego konfliktu libańsko-izraelskiego (lipiec 2006 r.) pod względem ilości polskich pielgrzymów i turystów był podobny do roku jubileuszowego.

W kolejnych latach nastąpił dwukrotny wzrost liczby uczestników wyjazdów. Spowodowane to było m.in. spadkiem ceny dolara oraz polepszeniem się sytuacji materialnej Polaków. Ponowny spadek w 2009 r. był wynikiem konfliktu w Strefie Gazy i światowego kryzysu gospodarczego oraz osłabienia złotówki. Jak podają komunikaty ministerstwa turystyki w Izraelu, w pierwszym półroczu 2010 r. było więcej turystów z Polski niż w pierwszym półroczu 2008 r.

Wykres 2. Liczba turystów Polskich w Izraelu w latach 2000 i 2002-2010.

Opracowanie własne na podstawie danych ze strony www1.cbs.gov.il

Wiele biur podróży, odpowiadając na zapotrzebowanie polskiego turysty, wprowadziło do swoich ofert wyjazdy do Ziemi Świętej od jednodniowych aż po kilkunastodniowe. Do najważniejszych organizatorów wyjazdów do Ziemi Świętej należą m.in.: Komisariat Ziemi Świętej, Centrum Travel, Biuro Pielgrzymkowe Ojców Pallotynów w Warszawie, Patron Travel, Nomada, Triada, Exim, Trade & Travel KONSORCJUM, Katolickie Biuro Pielgrzymkowe, Alfa Star, Alfa-Tour, Apostolos, Ave, BTP Frater, GM Travel i Itaka.

Różnorodność ofert na rynku turystycznym jest na tyle duża, że niemal każdy, kto chce odwiedzić Ziemię Świętą, może zrobić to zgodnie ze swoimi oczekiwaniami, możliwościami finansowymi, potrzebami, w tym zarówno duchowymi jak i czysto poznawczymi. Wystarczy określić cel podróży, oczekiwania w stosunku do organizatora oraz ewentualnie wyrazić własne propozycje co do punktów, które powinny znaleźć się w programie wyjazdu. W zależności od tego biura podróży proponują oferty jednodniowe (głównie jako wycieczki fakultatywne np. z Egiptu), tygodniowe, dwutygodniowe oraz dłuższe. Te ostatnie są połączone z wypoczynkiem lub ze zwiedzaniem sąsiednich krajów. Analizowane programy wyjazdów podzielono odpowiednio na: wyjazdy krótkie (trwające od 1 do 5 dni), wyjazdy średnie (od 6 do 9 dni) i wyjazdy długie (trwające powyżej 10 dni).

Tabela nr 1. Ważniejsze miejsca w programach krótkookresowych wyjazdów do Ziemi Świętej

Wybrane atrakcje turystyczne	Jednodniowa autokarowa wycieczka fakultatywna	Jednodniowa autokarowo-samolotowa wycieczka fakultatywna	Dwudniowa autokarowa wycieczka fakultatywna	Trzydniowa promowo-autokarowa wycieczka fakultatywna
Morze Martwe	+	+	+	
Jerycho			+	
J – Bazylika Bożego Grobu	+	+	+	+
J- Góra Oliwna Panorama	+	+	+	+
J. Góra Oliwna Panorama i sanktuarium				
J - Ogród Oliwny, Bazylika Wszystkich Narodów			+	+
J- Syjon Chrześcijański – Wieczernik, Gród Dawida, kościół Zaśnięcia NMP	+		+	
J -Droga Krzyżowa	+	+	+	
J - Ściana Płaczu	+	+	+	
J - Wzgórze Świątynne				+
J – Kneset, Menora				+
B – Bazylika Narodzenia	+	+	+	+
B- Pole Pasterzy			+	
B- Grota Mleczna			+	

J – Jerozolima

B – Betlejem

Tabela nr 1 przedstawia analizę przykładowych programów krótkich wycieczek do Ziemi Świętej, z Egiptu (1 i 2 dniowa), ale także z Cypru (3 dniowa). Spośród wymienionych w tabeli wyjazdów: autokarowych, samolotowo-autokarowych i promowo-autokarowych, wycieczka promowo-autokarowa dostarcza najmniej atrakcji turystycznych w samej Ziemi Świętej, pomimo iż trwa trzy dni, ponieważ znaczną część czasu całej wycieczki fakultatywnej zajmuje podróż promem.

Oferty przedstawione w tabeli nr 1 nie różnią się wiele pod względem swoich programów. We wszystkich znajdują się najbardziej atrakcyjne miejsca i zabytki Ziemi Świętej. Turysta wybierający krótką ofertę do tej destynacji zazwyczaj jest

usatysfakcjonowany z powodu odwiedzin Bazyliki Narodzenia w Betlejem, Grobu Bożego i Drogi Krzyżowej, Ściany Płaczu w Jerozolimie, a także panoramy tego miasta z Góry Oliwnej, którą zna z pocztówek, zdjęć i folderach. Liczba ofert jednodniowych i skala ich wykorzystania świadczy, że ta forma zwiedzania Ziemi Świętej wielu polskim turystom wystarcza.

Foto 1. Widok z Góry Oliwnej na Jerozolimę (Fot. Dorota Szczepanowicz)

Jolanta Rab-Przybyłowicz w artykule „Wycieczki do Miejsc Świętych jako uzupełnienie oferty wypoczynkowej Egiptu”, formułuje wniosek, że wzrost ilości turystów z Polski przylatujących do Egiptu przekłada się proporcjonalnie na wzrost liczby polskich turystów przekraczających granicę z Izraelem. Tezę tę opiera na ogólnych statystykach dotyczących przyjazdów Polaków do Izraela i Egiptu [Rab-Przybyłowicz 2010, s. 387].

Fenomen Egiptu polega nie tylko na bogatej ofercie, ale także na atrakcyjności cenowej. Dzięki temu kraj ten przyciąga rzeszę turystów w różnym wieku, przez cały rok, a rosnące zainteresowania podróżujących w celach religijnych łagodzą skutki sezonowości.

Alfa Star⁴, jeden z największych organizatorów wyjazdów czarterowych do Egiptu podaje, że średnio 30% jego klientów wypoczywających na półwyspie Synaj decyduje się także na fakultatywny wyjazd do Izraela i Jordanii. Jolanta Rab-Przybyłowicz w przytaczanym opracowaniu [s. 388] omawia fenomen wycieczek fakultatywnych i podkreśla jego znaczenie dla ruchu turystycznego Polaków na omawianym tutaj obszarze. Polacy mimo panujących latem upałów w Egipcie i krajach sąsiednich decydują się na podjęcie trudu i wysiłku jakim jest wycieczka fakultatywna do miejsc świętych, co może świadczyć o magnetyzmie i sile oddziaływania atrakcji religijnych w Izraelu na naszych rodaków.

Wyjazdy krótkie cechuje pośpiech i będące jego skutkiem zmęczenie, ponieważ z reguły noc poprzedzającą zwiedzanie turyści spędzają w autokarze, co jest mało komfortowe i męczące lub na promie, gdzie mają wprawdzie dużo atrakcji, jednak m.in. także z tego powodu mało czasu przeznaczają na sen i odpoczynek. W obydwu przypadkach zmęczenie powoduje gorszą percepcję i przyswajanie przekazywanej przez przewodników wiedzy, słabszą orientację w terenie i zapamiętywanie obrazów, dźwięków z otoczenia, oraz relatywnie większy poziom drażliwości na ewentualne przypadkowe zdarzenia, niekoniecznie miłe dla turysty.

⁴ W roku 2008 z oferty Alfa Star do Egiptu skorzystało ponad 125 tysięcy Polaków.

Tabela nr 2. Ważniejsze miejsca w programach średniokresowych wyjazdów do Ziemi Świętej

Wybrane atrakcje turystyczne	8 dni - biuro świeckie	8 dni - biuro katolickie	8 dni - biuro świeckie Ziemia Święta + Synaj	8 dni - biuro katolickie Ziemia Święta + Jordania
J - Bazylika Grobu Bożego	+	+	+	+
J - Góra Oliwna – panorama, sanktuarium	+	+	+	+
J - Ogród Oliwny – Bazylika Wszystkich Narodów	+	+	+	+
J - Syjon Chrześcijański: Wieczernik, Gród Dawida, kościół Zaśnięcia NMP	+	+	+	+
J - Kościół Św. Anny	+	+		+
J - Ecco Homo	+	+	+	+
J - Droga Krzyżowa	+	+		+
J - Ein-Karem	+	+	+	+
J - Ściana Płaczu	+		+	
J - Plac Świątynny			+	
J -Yad Vashem	+			
J -Kneset, Menora	+			
B - Bazylika Narodzenia	+	+	+	+
B - Pole Pasterz	+	+	+	+
B - Grota Mleczna	+	+		
Morze Martwe	+			
Betania		+	+	
Jerycho	+		+	
Cezarea Nadmorska	+			
Hajfa – Góra Karmel	+	+	+	+
N – Bazylika Zwiastowania Pańskiego	+	+	+	+
N - kościół św. Józefa, muzeum franciszkańskie		+		
Kana Galilejska		+	+	+
Góra Ośmiu Błogosławieństw	+		+	+
Pływanie łódką po Jeziorze Tyberiadzkim	+	+	+	+
Tabgha	+	+	+	+
Kafarnaum	+	+	+	+
Jardenit	+	+	+	
Góra Tabor	+	+	+	+

J – Jerozolima, B – Betlejem, N – Nazaret

Tabela nr 2 przedstawia różnicę pomiędzy programami średniokresowych wyjazdów do Ziemi Świętych z uwzględnieniem biur podróży świeckich i podmiotów konfesyjnych (katolickich). Biura katolickie traktują wyjazdy do Ziemi Świętej na pierwszym miejscu jako pielgrzymkę, stąd zawsze zapewniają opiekę duchową w postaci kapłana oraz możliwość

codziennego uczestnictwa we mszy świętej. Świeckie biura oferują jedynie zwiedzanie miejsc świętych jako atrakcji turystycznych.

Wszystkie wyjazdy o średnim czasie trwania, wymienione w tabeli nr 2 posiadają charakter wycieczek objazdowych. Daje to możliwość zwiększenia liczby zwiedzanych obiektów, a jednocześnie redukcji czasu przeznaczanego codziennie na transfer uczestników. Zwiedzanie rozpoczyna się z reguły w godzinach porannych a kończy wczesnym wieczorem, co daje pielgrzymowi lub turyście możliwość odpoczynku po całym dniu pełnym wrażeń, bądź możliwość indywidualnego lub w mniejszej grupie zwiedzenia miejsc innych niż ujęte w programie wycieczki i doświadczenia innych przeżyć. Polacy, uczestniczący w takich wyjazdach rzadziej niż dawniej mają problemy z porozumieniem się w obcym języku, posiadają także większą ilość pieniędzy, co pozawala im na skorzystanie np. z taksówek by dostać się do ciekawego miejsca oraz na skorzystanie z oferty gastronomicznej (np. spożycie kolacji) także poza hotelem.

Niestety pośpiech towarzyszy także wyjazdom z tej grupy, ponieważ także ich program jest bardzo napięty, a przewodników rozlicza z jego realizacji nie tylko sama grupa, ale i pracodawcy.

Podsumowując, bardziej efektywnym i korzystniejszym dla turystów jest zwiedzanie Ziemi Świętej podczas dłuższego pobytu. W szczególności wyjazdy krótkoterminowe mogą być wprawdzie ciekawą przygodą, jednak dla wielu turystów mogą także okazać się niemłą i męczącą wyprawą.

3. Turystyka religijna a turystyka kulturowa Polaków w Ziemi Świętej

Oferty wyjazdów do Ziemi Świętej opisane w powyższym rozdziale są nie tylko przykładem turystyki religijnej czy pielgrzymkowej, wchodzącej w zakres turystyki kulturowej. Analizując programy wyjazdów zorganizowanych, ale także zapoznając się z relacjami i opiniami ich uczestników, z łatwością można dowiedzieć się, jak wiele innych elementów turystyki kulturowej towarzyszy Polakom podczas tego rodzaju wycieczek. Turysta wybierający jedną z takich ofert - świadomie lub nie - decyduje się jednocześnie także na wyjazd o charakterze ogólnie kulturowym.

Ziemia Święta, ten niewielki skrawek ziemi tak chętnie odwiedzany przez turystów z całego świata, jest pełna atrakcji turystycznych, w większości związanych z kulturą, z którą turysta styka się nieprzerwanie. Jej różnorodność jest tak szeroka, że często trudno jest ją objąć podczas kilku dni podróży.

Polak przyjeżdżający do Ziemi Świętej bardzo często przeżywa tzw. szok kulturowy. Wszystko dookoła niego jest zaskakujące i inne niż w tym świecie, w którym mieszka na co dzień. Szokująco inne są więc krajobrazy, ludzie, wierzenia, architektura, języki, kuchnia, zachowania społeczne, zasady faktycznie obowiązujące w ruchu ulicznym itp.

Turysta-pielgrzym, przekraczając mury starej Jerozolimy, doświadcza wielu wrażeń, często dla niego zaskakujących. Dla osób nie podróżujących po świecie, pielgrzymka do Ziemi Świętej jest często pierwszym wyjazdem zagranicznym, czasem nawet tak zwaną „podróżą życia”. Mało kto z tej grupy jedzie na nią przygotowany, większość nie wie nic albo niewiele na temat historii Izraela i Palestyńczyków, w tym także judaizmu, a zwłaszcza islamu. Czasem tylko na spotkaniach organizacyjnych grup parafialnych wyjeżdżających z konfesyjnymi operatorami bywają przekazywane szersze informacje, ale zazwyczaj i one ograniczają się jedynie do wiedzy praktycznej. Brak przygotowania na konfrontację w krótkim czasie z tak wielką dozą inności i różnorodnością miejsc i doznań u wielu uczestników takich wyjazdów skutkuje szokiem kulturowym. Niektórzy z nich nie potrafią się także pogodzić z faktem, że Ziemia Święta, miejsce tak bliskie sercu człowieka wierzącego, bo przecież narodził się tu Jezus Chrystus, jest jednocześnie tak dalekie kulturowo i tak różne od ich wcześniejszych wyobrażeń.

Ważną rolę amortyzatora wrażeń w tej grupie wycieczek pełnią przewodnicy. Większość z nich nie tylko ciekawie i z pasją potrafi opowiadać o świętych miejscach, ale w odpowiednich momentach wygłaszają oni wcześniej przygotowane odpowiednie wprowadzenie. Znaczenie tego bezpośredniego przygotowania można zilustrować na przykładzie turysty polskiego, który ma po raz pierwszy przekroczyć próg Bazyliki Grobu Bożego. Bez takiego wprowadzenia będzie on przynajmniej zaskoczony, jeśli nie zszokowany tym, co tam zostanie. Najpierw więc wyglądem architektonicznym i złym stanem technicznym wnętrza tej świątyni. Następnie, i to zapewne w o wiele większym stopniu tym, co dzieje się w jej wnętrzu. Każdy człowiek przeżywa w inny sposób spotkanie z tym miejscem. Jedni tutaj płaczą, inni milczą, są tacy, którzy krzyczą. Jedni zwiedzający ubrani są w pokutne stroje, inni mają na sobie ubrania plażowe. Wszyscy natomiast wydają się mieć wspólny cel: przepchnąć się przez tłum ludzi, być jak najbliżej, więcej zobaczyć, dotknąć, poczuć i doświadczyć miejsce śmierci i pochówku Jezusa Chrystusa. Polscy turyści-pielgrzymi, po chwili pobytu w bazylice Grobu Bożego orientują się (często ze zdziwieniem), że nie jest to kościół katolicki. Przy wielu kaplicach spotykają pełniących posługę mnichów zakonnych różnych wyznań. Ich stroje i obrzędy, ale także zachowanie, choć budzą zaciekawienie, często także szokują. Gdy zwiedzający ochłonie z pierwszych wrażeń, zaczyna rozglądać się po bazylice i zastanawia się, dlaczego jest ona tak zaniedbana. Polacy zazwyczaj kojarzą kościół z porządkiem i lśniąca czystością, dlatego zadają sobie pytanie, dlaczego bazylika, która skrywa w swoim wnętrzu miejsce śmierci i grób Chrystusa jest tak zaniedbana. Przewodnicy próbują to wytłumaczyć, zwracając uwagę pielgrzymów na złożoność problemów związanych z ochroną tego miejsca i administrowaniem nim miejscem, narosłych w różnych okresach historycznych. Tłumaczą znaczenie i okoliczności powstania poszczególnych kaplic oraz wyjaśniają skomplikowaną sytuację własnościową tego miejsca, przedstawiając pokrótce charakterystykę poszczególnych wspólnot chrześcijańskich. Nie wszystkich to przekonuje, ale mimo tego w odczuciu większości zwiedzających to miejsce utrwała się jako święte i wyjątkowe.

Pielgrzym-turysta podczas wędrowki po Ziemi Świętej spotyka się równie z odmiennością europejskiej kultury chrześcijańskiej od kultury arabskiej i żydowskiej które odbiera jako egzotyczne. Nieświadomie staje się tym samym typowym turystą kulturowym, rejestrującym odmienności [Mikos v. Rohrscheidt 2010, s. 22], a jego podróż oprócz charakteru religijnego (jeśli nawet tylko taki legł u podstaw decyzji o jej podjęciu), wzbogaca się wówczas m.in. także o szereg innych aspektów, w tym poznawczy czy kulinarny, a nawet etniczny (rozumiany tu jako narodowy polski).

Aspekty poznawcze turystyki po Ziemi Świętej występują na plan pierwszy podczas zapoznawaniu się z historią odwiedzanych miejsc oraz ich okolic. Dzieje się tak przecież nie tylko w odniesieniu do głównego wątku zainteresowania turysty, ukierunkowanego na miejsca święte, ale także poprzez otwarcie się na to, co dzieje się wokół, choćby wycinkowe poznanie historii kilku narodów i wielu wyznań, które na tym terenie ciągle się ze sobą splatają. Z tym, co przez wieki działo się na ziemiach historycznej Palestyny wiąże się z kolei także niemal wszystko, co jest widoczne z okna autokaru turystycznego. Żyją tu obok siebie m.in. Żydzi, Palestyńczycy, chrześcijanie, bahaiści, Druzowie i Beduini. Nawet krótka, kilkudniowa wycieczka, daje możliwości doświadczenia refleksów tej przebogatej i pełnej niesamowitych zwrotów historii, wzbogacenia swojej wiedzy i rozwinięcia zainteresowań.

Podczas wyjazdu Polaków do Ziemi Świętej jest obecna również turystyka kulinarna. Nie ma pewnie ani jednego hotelu, w którym w ofercie śniadaniowej lub obiadokolacji nie byłoby w menu humusu czy pity. Każdy turysta ma zatem okazję, by przynajmniej w niewielkim ułamku poznać specyfikę kuchni żydowskiej i arabskiej. Podczas lunchów izraelscy kierowcy proponują grupom zjedzenie typowych i tanich dań, takich jak falafel⁵ czy

⁵ Falafel to smażone kulki z bobu albo ciecioriki, podawane w picie, czyli arabskim chlebie z kieszonką wraz z warzywami.

szałarma⁶. Chętni na więcej wrażeń wykorzystują czas wolny do eksploracji choćby jednego lub kilku lokalnych punktów gastronomicznych i skosztowania specjałów wchodzących w skład ich oferty.

Wyjazd z grupą z Polski do Ziemi Świętej/Izraela łączy się także niejednokrotnie elementami turystyki o charakterze etnicznym, w tym wypadku ukierunkowanym na ślady polskie. Chociaż na ulicach Izraela już coraz mniej słychać język polski, to każdy polski przewodnik wspomina o polskich Żydach, którzy nie tak jeszcze dawno temu budowali współczesny Izrael. Jednak i z innym rodzajem poloników spotyka się polski turysta podczas wyjazdu. Najwięcej miejsc w Ziemi Świętej, gdzie Polacy zaznaczyli swoją obecność, znajduje się w obszarach o największym znaczeniu religijnym: „świętych”, odwiedzanych zarówno przez pielgrzymów, jak i pozostałych turystów. Nie sposób w tym krótkim tekście wymienić i opisać ich wszystkich, jednak warto podać kilka przykładów.

Na Górze Oliwnej, według tradycji, znajduje się miejsce, gdzie Jezus miał nauczyć swoich uczniów modlitwy „Ojcze Nasz”. W tym miejscu stoi obecnie kościół i klasztor karmelitanek, a w jego krużgankach znajdują się tablice z tekstem tej modlitwy w różnych językach. Pośród nich są też dwie tablice umieszczone przez Polaków. Jedna z nich pochodzi z roku 1943 r. i wmurowano ją tu z inicjatywy franciszkanina o. Aureliusza Borkowskiego i żołnierzy polskich z 8. Brygady Strzelców. Druga, w języku kaszubskim, została ufundowana w 2000 r. przez 400 osobową pielgrzymkę Kaszubów do Ziemi Świętej.

W Ein Karem w kościele Nawiedzenia znajduje się z kolei tablica z tekstem *Magnificat* w języku polskim, sporządzona i umieszczona tu z okazji jubileuszowego Roku Maryjnego 1954 r. z inicjatywy wspomnianego już o. Borkowskiego. Polacy ufundowali tu także dzwony dla sanktuarium.

Kolejnymi przykładami mogą być polonika znajdujące się w Nazarecie przy bazylice Zwiastowania. Znajduje się tu m.in. obraz wykonany techniką ceramiczną, przedstawiający Matkę Boską Częstochowską oraz Mieszka I i Dąbrówkę, pod których władzą Polska przyjęła chrzest. Ponadto znajduje się tam obraz przedstawiający żołnierzy polskich w historycznych strojach z różnych epok. W innym miejscu można zobaczyć obraz Matki Boskiej Ostrobramskiej z herbami miast polskich, postaciami harcerzy oraz nazwami miejscowości: Wilna, Katynia, Lwowa, Kozielska oraz z napisem „Powróć nas na ojczyzny łono”.

Innym przykładem polonika, które spotyka turysta religijny z Polski w Jerozolimie: są tu dwie stacje Drogi Krzyżowej (I i III) oraz tablica pamiątkowa „W zbrojnym pochodzie do Polski” przy kościele św. Anny.

Zakończenie

Kulturowa turystyka religijna, zjawisko nie tak dawno zdefiniowane i opisane, cieszy się rosnącą popularnością i jest alternatywą zarówno dla wyjazdów stricte pielgrzymkowych, jak i wypoczynkowych. W europejskiej zagranicy, a powoli także i w Polsce, ten rodzaj aktywności turystycznej zyskuje sobie coraz więcej zwolenników, w konsekwencji można zarejestrować jego coraz bardziej urozmaiconą ofertę. Jednocześnie Polacy coraz częściej wybierają zwiedzanie miejsc świętych i pielgrzymkowych w ramach wyjazdów o charakterze poznawczym i wypoczynkowym, a nie tylko stricte religijnym.

W ostatnich latach, z roku na rok, wzrasta popularność wyjazdów do Ziemi Świętej, a biura podróży prześcigają się w przedstawianiu ciekawych, atrakcyjnych ofert. Popularność wyjazdów do tej destynacji związana jest z unikatowym magnetyzmem tego miejsca, przyciągającym ludzi z całego świata. Wielu Polaków, mimo trudów jakie związane są z takim wyjazdem, decyduje się na odwiedzenie Ziemi Świętej podczas niełatwej, ale dostępnej dla każdego wycieczki fakultatywnej z Egiptu, albo w ramach kilkudniowego wyjazdu o charakterze pielgrzymkowym lub typowego objazdu turystycznego.

⁶ Potrawa z mięsa, opiekana na obrotowym rożnie z przyprawami. Najczęściej podawana z pita lub chlebem.

Fenomenem turystyki do Ziemi Świętej jest chęć powrotu pielgrzymów i turystów do tych miejsc. Coraz częściej także w grupach polskich spotyka się osoby, dla których nie jest to ich pierwszy wyjazd do Ziemi Świętej, są też tacy, którzy powracają tu wielokrotnie. W zrealizowanym przez autorkę w marcu 2011 wycinkowym badaniu ankietowym na grupie 60 osób, które uczestniczyły w wyjeździe turystycznym do Ziemi Świętej/Izraela na pytanie: Czy zamierza Pan/Pani odwiedzić ponownie Ziemię Świętą, nikt nie udzielił odpowiedzi jednoznacznie negatywnej. 3/4 ankietowanych odpowiedziało, że nie wie, a 1/4 udzieliła odpowiedzi wskazującej na chęć podjęcia ponownej wyprawy do Ziemi Świętej.

Taki wynik (wprawdzie uzyskany na bardzo niewielkiej próbie badawczej), daje pewien obraz tendencji, jaka występuje wśród Polaków biorących udział w tego typu wyjazdach. Jeśli potwierdziłby się w szerszej zakrojonych badaniach, dałby prawo do sformułowania wniosku, że w rzeczywistości występuje zarysowany powyżej unikatowy fenomen oddziaływania miejsc świętych w ziemi izraelskiej/palestyńskiej na polskich turystów, w tym nie tylko podróżujących z motywów religijnych. To zaś oznaczałoby potwierdzenie znacznego potencjału i trwałego trendu, stanowiącego solidną bazę dla konstruowania i proponowania liczniejszych i bogatszych ofert średniookresowych i długookresowych wypraw, w których programie aspekty poznawcze i ściśle kulturowe zajęłyby miejsce przynajmniej równorzędne religijnym. Autorka ma nadzieję, że przeprowadzenie szerszych badań (których podjęcie uważa za ze wszech miar celowe), potwierdzi jej przypuszczenia.

Bibliografia:

- Jackowski A., 2003, *Święta Przestrzeń Świata. Podstawy geografii religii*, Kraków.
- Jackowski A., 2009, *Turystyka religijna – problemy badawcze i terminologiczne*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Chodorowicz (red.) *Turystyka religijna w obszarach górskich*, Nowy Targ.
- Jackowski A., 2010, Pielgrzymki a turystyka religijna. Rozważania na czasie, [w:] Z. Kroplewski, A. (red.), *Turystyka religijna*, Szczecin, s. 17-31
- Panasiuk (red.) *Turystyka religijna*, Szczecin,
- Klugman A., 1994, *Polonica w Ziemi Świętej*, Kraków.
- Maron A., 2010, *Turysta a pielgrzym – różnice motywacji poznawczej* [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.) *Turystyka religijna*, Szczecin, s. 69-76
- Mikos v. Rohrscheidt A., *Turystyka Kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, wyd. 2., Poznań 2010
- Ostrowski M., 2003, *Duszpasterstwo pielgrzymów i turystów. Wybór wypowiedzi i dokumentów kościelnych*, Kraków.
- Rab-Przybyłowicz J., 2010, *Wycieczki do Miejsc Świętych jako uzupełnienie oferty wypoczynkowej Egiptu*, [w:] Z. Kroplewski i A. Panasiuk(red.), *Turystyka Religijna*, Szczecin. s. 378-389,
- Staniecki K., 1990, *Opis miejsc świętych według "Peregrinatio Aetheriae" oraz "Zytje i chozdenje" Danila Russkija Zemli Igumena*, „Vox Patrum” 10, z. 18, s. 213-218

Wykorzystane portale internetowe (dostęp: 20.02.2011):

- www.cbs.gov.il
www.triada.pl
www.alfastar.com.pl
www.odysseo.pl
www.terrasancta.pl
www.centrumtravel.pl
www.bp.ecclesia.org.pl

Religious tourism as an element of cultural tourism – a case study of Polish tourist groups visiting the Holy Land

Summary:

The article attempts to describe, from the semantic point of view, religious tourism of Polish groups to the Holy Land and to show cultural aspects of this kind of tourism. The number of trips to the Holy Land/Israel/Palestine has been gradually increasing on Polish tourist market. In the last few years, we can notice a substantial increase of not only interest in this destination, but also the increase of variety of itineraries offered to tourists. For years, the dominating kind were the pilgrimage trips, however, in recent times, we can notice the increase of typically tourist trips based on not only visiting “the most important places”, but also on taking advantage of other attractions of the region, such as the sea and the weather. Every trip to Israel/Palestine is closely connected with cultural tourism. This noteworthy subject, because of the national demand, has not been thoroughly analyzed in professional literature so far. Therefore, the attempt to systematize the issue undertaken in the present text can be a starting point to a large-scale analysis of this segment of pilgrimage and religious outbound tourism in Poland.